

TÜRKÇEDE SES TÜREMESİ -ORHUN YAZITLARINDAN EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNE KADAR-

Veysi SEVİNÇLİ¹, Süphan ÇİÇEK²

Geliş: 07.05.2019 / Kabul: 02.10.2019

DOI: 10.29029/busbed.561311

Öz

Canlı bir varlık olan dil, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreç içerisinde değişir ve gelişir. Dilin kendi bünyesindeki değişimlerinin yanında siyasî, kültürel, bilimsel ve ticarî alandaki etkileşimler de kaçınılmaz olarak dile yansır. Ses, biçimbirim, sözcük dağarcığı ve söz diziminde görülen değişimler ilk olarak ses yapılarını etkiler. Bu etki neticesinde çeşitli nedenlerle ses türemesi, ses düşmesi, ses değişimi gibi belli başlı ses olayları meydana gelir. Çalışmamızda tarihî metinlerdeki ses türemelerinin nedenleri çeşitli açılardan ele alınmış olup bu metinlerden örnekler alınarak ses türemeleri konularına göre sınıflandırılmıştır. Temelde ön ses, iç ses ve son seste incelediğimiz türemeler özelliklerine göre alt başlıklara ayrılarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Tarih boyunca Türkçenin etkileşimde bulunduğu Çince, Sanskritçe, Farsça ve Arapça gibi dillerin Türk diline nasıl bir etkide bulunduğu örnekler aracılığıyla dikkat çekilmiştir. Sonuç bölümünde ise örnekler göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca tarihî dönemlere ilişkin yorumlarda bulunulmuş ve sıkça türeyen seslere değinilmiştir. Ses türemelerinin temel nedenleri uzun ünlülerin süreç içerisinde kısalması, vurgulu telaffuzlar, sözcüklerin söylenişinde dil, dudak senkronizminin bozulmasıdır. Tarihî metinlerde ön sesteki ve son sesteki türemeler az iken iç sesteki türemeler daha fazladır. Tarihî metinlerde ses türemeleri isim ve fiil tabanında görüldüğü

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vevincli@yyu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2069-7138>.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ciceksuphan01@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7773-4406>.

gibi edatlarda ve bazı eklerde de görülmektedir. Eklerde ve edatlarda sık görülen son ses türemeleri, pekiştirme işlevli olup anlam değişikliği yaratmazlar. Türemeler daha çok yabancı kelimelerde Türkçenin ses sistemini geliştirmek üzere gerçekleşir ve bunu sağlamak için de sesletimi daha kolay olan “ı, i, u, ü” ünlüleri; yarı ünlü sayılan ve kayıcı ünsüz niteliklerine sahip olan “y” yanında sürtünme ile teşekkül eden “h” sesi daha çok kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ses türemesi, ünlü türemesi, ünsüz türemesi, Orhun Yazıtları, Evliya Çelebi Seyahatnamesi.

SOUND REPRODUCTION IN TURKISH -FROM ORKHON INSCRIPTIONS TO EVLİYA ÇELEBİ'S “SEYAHATNAME”-

Abstract

The language, which is a living entity, changes and develops in the process to meet the needs of its users. In addition to the changes in language itself, interactions in political, cultural, scientific and commercial fields are inevitably reflected in the language. The changes in sound, morphology, vocabulary and syntax affect the sound structures first. As a result of this effect, certain sound events such as sound reproduction, sound drop, and sound change occur for various reasons. In our study, the reasons of the sound descriptors in historical texts were taken from various angles and the samples were taken from these texts and their sounds were classified according to their positions. Basically, the pre-sound, internal sound and sound we examined in the final sound are subdivided according to their characteristics and subjected to a detailed examination. It was focused on the examples how Turkish has been affected by the languages such as Chinese, Sanskrit, Persian and Arabic with all of whom Turkish has a deep relationship throughout history. In the conclusion section, taking into account the examples, historical commentaries were made as far as possible, and frequently derived sounds were mentioned. The main reasons for the sound derivations are the shortening of the long vowels in the process, the accentuated pronunciations, and vocabulary of the words and the deterioration of the lip synchronization. In historical texts, the distinctions in the front sound and the last sound are less, while the distinction in the inner sound is higher. In the historical texts, the sound derivations are seen in the prepositions and some attachments as seen in the names and verbs. The most common sound reproduction in the annexes and prepositions is the reinforcement function and does not create any change of meaning. The sound reproduction is mostly done in foreign words in order to improve the sound

system of Turkish and to make it easier to say “ı, i, u, ü” vowels; accepted semi-vowels “y” and also the “h” noise that generated by friction is used more.

Keywords: The distinction of sound, the vowel genre, consonant derivation, Orkhon inscriptions, Evliya Çelebi Travelogue.

Giriş

Canlı bir varlık olan dil, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreç içerisinde değişir ve gelişir. Ses, biçimbirim, sözcük dağarcığı ve söz diziminde görülen değişimler, ilk olarak ses yapılarını etkiler. Bu etki neticesinde, çeşitli nedenlerle ses türemesi, ses düşmesi, ses değişimi gibi belli başlı ses olayları meydana gelir. Değişim ve gelişimler dilin doğasına, kurallarına uygun olmalıdır. Değişimler ancak bu yolla dilde kendine yer edinebilir, kullanılabilir ve de kalıcı olabilir.

Yazılı dil olarak en az 1300 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkçe, tarihsel süreç içerisinde gerek kendi bünyesinden kaynaklanan gelişmelerle gerekse diğer dillerin etkisi ile değişimlere uğramıştır. Değişimler, henüz Türkçenin ilk dönemi olan Eski Türkçe döneminde kendini hissettirmiş, Eski Türkçe üzerinde temellenen Orta Türkçe ve Yeni Türkçe dönemlerinde de dildeki değişim görülmüştür. Ancak adını zikrettiğimiz bu dönemlerdeki metinler aracılığıyla dildeki değişimi ve gelişimi inceleyebilmekteyiz.

Türkçenin tarihî gelişim sürecinde ses yapısında meydana gelen değişimler incelenmeye değer bir görünüm arz eder. Biz bu yazımızda ses türemesi hususunu 8-17. yüzyıllar arasındaki tarihî metinler aracılığıyla aydınlatacağız. Ses türemesinin nedenlerini ve çeşitlerini kapsamlı bir şekilde ele alacak, Tarihî metinlerden örnekler sunacağız.

Kapsamın belirlenmesinde Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları ve Türk dili tarihi araştırmaları için büyük önem arz eden Evliya Çelebi Seyahatnamesi etkili olmuştur. Bu iki büyük eser arasındaki yazılı metinler ses türemeleri hususunu aydınlatmak üzere incelenmiştir. Kapsamın bu şekilde sınırlı tutulmasında daha sonraki yüzyıllarda Türk dilinin farklı dillerle etkileşiminden ötürü malzemenin artacağı ve odak noktasından uzaklaşılacağı düşünüldükçe sınırlandırılmıştır.

Ele alınan örnekler:

Orhun Abideleri

Terhin Yazıtı

Altun Yaruk (Yedinci Kitap)

Huastuanıft
İrk Bitig
İyi ve Kötü Prens Öyküsü
Kutadgu Bilig
Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I-III
Nehcü'l-Ferâdis
Kısasü'l-Enbiyâ
Mukaddimetü'l-Edeb
Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi
Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri
Codex Cumanicus
Gülistan Tercümesi
İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtin
Münyetü'l-Guzat
Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye
Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye
Kitab al-İdrak Li Lisani'l-Etrak
Sekkâkî Divanı
Mecâlisü'n-Nefâyis
Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar
Mahbubü'l-Kulüb
Garâibü's-Sıgar
Bâbü Divanı
Şiban Han Divanı
Şecere-i Terâkime
Tarih-i Enbiya ve Hükema
Çağatayca Gülistan Tercümesi
Lutfî Divanı
Bahrü'l-Hakayık
Yunus Emre Divanı
Dede Korkut Hikâyeleri
Dânişmend-nâme
Destân-ı Yûsuf
Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi
Gazavât-nâme
İskender-nâme
Pend-nâme-i Güvahi
Letâyif-nâme

Terceme-i Meâricü'n-Nübüvve
Tazarru'nâme
Evliya Çelebi Seyahat-nâmesi

Ses türemesini “bir kelimenin aslında bulunmayan ancak çeşitli nedenlerle sonradan ortaya çıkan bir ses olayı” olarak tanımlayabiliriz.

“Ses türemesi (anaptyxe) düşmenin aksine kelimeyi genişletir. Aslında bu Türkçede nadir bir olaydır. Bununla birlikte eklemeyi kolaylaştırmak ve yabancı kelimeleri Türkçenin ses ve hece yapısına uydurmak gibi pratik bir maksatla türettiğimiz sesler oldukça fazladır.” (Banguoğlu, 2011: 65).

Ses türemesi kavramı için Tahir Nejat Gencan da “üreme”, “ses artması” terimlerini kullanmaktadır (Gencan, 2001: 63).

“Türeme, seslerin kendi yapıları veya birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir ses olayıdır; fakat ses türemeleri, genellikle, seslerin söyleyiş kolaylığıyla ilgili görülür. Türkçede hem yapımlık hem çekimlik, hem ünlü hem ünsüz hem de yarı ünlü türemeleri görülür.” (Karaağaç, 2015: 94).

Türkçede gerek ekleme sırasında gerekse alıntı kelimelerin söyleyişini kolaylaştırmak üzere türeyen ünlü ve ünsüzlerin anlam ayırt edici özelliği yoktur. Ses türemesi, türeyen sesin özelliğine göre ünlü türemesi ve ünsüz türemesi olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Türeyen sesin özelliğine göre bu durum ünlü türemesi ve ünsüz türemesi olarak adlandırılmaktadır. Türedikleri konuma göre sesler ön ses türemesi, iç ses türemesi, son ses türemesi şeklinde sınıflandırılabilir.

Tarih boyunca farklı uluslar siyasî, kültürel, bilimsel ve ticarî alanda birbirlerini etkilemiştir. Bu etkileşim kaçınılmaz olarak dile yansımıştır. Türk dili yaşadığı geniş coğrafyada yüzyıllar boyunca birçok dille etkileşim içerisinde bulunmuştur. Ses yapısı, sözcük dağarcığı ve diğer dil bilimsel unsurlarda görülen bu etki, kelime alışverişinde kendini iyiden iyiye hissettirir. En eski dönemlerden günümüze kadar Türkçe ilişki içerisinde bulunduğu Çince, Moğolca, Arapça, Farsça, Rusça, İtalyanca, Yunanca, Almanca, İngilizce vb. diller ile kelime alışverişinde bulunmuştur.

Kendine özgü bir yapısı ve kuralları olan Türk dili etkileşimde bulunduğu dillerden kelime alırken bunları kendi ses özelliklerine uygun bir şekilde alır. Bu durumda bazı kelimelerde ünlü ve ünsüz türemeleri meydana gelir. Böylece Türkçenin ses özelliklerine uygun bir şekil alan kelimenin dilde tutunması kolaylaşır.

Ses türemelerinin sebeplerine ilişkin Türkologlar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Janos Eckmann bu hususta, “*umumiyetle konsonant türemesinin başlıca sebebi olarak boğumlanma hareketleri arasındaki sinkronizmin bozulması kabul edilmektedir*” (Eckmann, 1955: 22) der.

Talat Tekin, Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler adlı eserinde ünlü ve ünsüz türemelerine ilişkin: “*Kapalı hecelerdeki uzun ünlülerin bazen hece sonunda kısa bir ünlü türettikleri olur. Uyg. IV 8-22 yokı bol- < *yök bol-*” (Tekin, 1975: 228). “*Aslında uzun ya da vurgulu olan bir ünlünün söz içinde kendisinden sonra bir ünsüz (genel olarak r, l, n) türetmesi de olağan ve bol örnekleri bulunan bir olaydır. S. Uyg. yehti “7” < *yēti.*” (Tekin, 1975: 232- 233).

Yabancı dillerden dilimize geçen kelimelerin söyleyişini kolaylaştırmak üzere daha çok Türkçenin ses özelliklerine aykırı olan kelimelerdeki aykırılığı gidermek amacıyla ünlü ve ünsüz türemeleri de görülmektedir:

“*Türkçe kelimelerde ön seste akıcı sesler bulunmaz. Yabancı kelimelerde rastlanan bu ön sesi gidermek için dilimiz bir sesli türetegelmiştir. İt. roba > uruba, Ar. / Far. lîmûn > ilimon, Far. nar > inar, Far. rişte > erişte.*” (Banguoğlu, 2011: 66).

Yabancı dillerden dilimize giren bazı kelimelerin başında çift ünsüz bulunmakla birlikte; Türkçenin ses özelliklerine uymayan bu durumu ortadan kaldırmak ve söyleyişini kolaylaştırmak üzere bu tür kelimelerin başına bir ünlü getirilmektedir. Fr. stasyon > istasyon, İt. scala > iskele, İt. scarpin > iskarpin...

Türkçede kelime sonunda ancak bazı çift ünsüzler bulunabilmektedir (-lç, -lk, -lp, -lt, -nç, -nk, -nt, -rç, -rk, -rp, -rs, -rt, -st, -şt, -yt) (Ergin, 2013: 67). Bu sesler dışında yabancı kelimelerin sonunda bulunan ünsüz çiftlerini gidermek için iki ses arasına bir ünlü getirilmektedir: Ar. emr > emir, Ar. nefis > nefis, Far. zehr > zehir, Far. şehz > şehir, Ar. kibr > kibir, Ar. cürm > cürüm, Ar. zulm > zulüm.

Arapçada bazı tek heceli sözlerin sonunda ikiz ünsüz (-ss, -kk, -rr, -ff, -dd, -nn vb.) bulunmaktadır. Bu kelimeler, dilimize geçerken Türkçe kelimelerde ikiz ünsüz bulunmadığı için ikiz ünsüzlerinden biri düşmektedir. Ancak bu tek heceli sözcükler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ve yardımcı eylemler (et-, eyle-, ol- vb.) ile birleşik fiil oluşturduklarında sözcüğün aslında bulunan ikiz ünsüz durumu tekrar belirir ve buna ünsüz türemesi adı verilmektedir: şık >

şikkı, tıp > tıbba, hak > hakkı, haz > hazzı; his > hissetme, hal > hallet-, hal > hallolma, hak > hakket-, sır > sırrolma vb.

Türkçede ünlü türemeleri küçültme eklerinden önce görüldüğü gibi, pekiştirilen sözcüklerde de kendini göstermektedir: Bir > bir-i-cık, genç > gence-cık, dar > dar-a-cık; yalnız > yap-a-yalnız, gündüz > güp-e-gündüz, düz > düp-e-düz vb.

Yabancı kökenli sözcüklerde yan yana bulunan iki ünlü Türkçeye geçerken bu durumu ortadan kaldırmak üzere araya bir ünsüz alır: Ar. zâif > zayıf, Ar. fâide > fayda, Ar. fîât > fiyat, Ar. /Far. dâhî + âne > dahiyâne, Fr. /İt. piano > piyano, Fr. dialogue > diyalog, Fr. laboratoire > laboratuvar vb. Ünlü uzunluklarının kısalmasında da ünsüz türemesi görülmektedir: Ar. tînet > tıynet, Ar. zînet > ziyet vb.

Türkçenin tarihî lehçelerinde uzun ünlülerin kısalmasıyla ön seste h, y, v ünsüzlerinin türediği örnekler mevcuttur: AT hūr > ET ur- > ETT vur- “vur-”, AT *īr > Uyg. yır (Özek, 2013: 651). Süer Eker Anadolu ağızlarında söz başında /h/ türemesinin sıkça görüldüğünü ve bunlardan bir ikisinin yazı diline girdiğini belirtir: elbet > helbet, ‘aybe > heybe, ayva > hayva (Eker, 2013: 232).

Türkçede alıntı kelimelerde ve özellikle ağızlarda son seste ünsüz türemeleri de görülmektedir (Çalışmamızda ses türemeleri tarihî metinler üzerinden inceleneceği için ağızlar üzerinde durulmayacaktır.). Ar. tama’ > tamah, Far. pâsbân > pazvant “gece bekçisi”, Far. peydâ > peydah, Far. kehrubâ > kehribar.

Ses türemesinin bir türü olan ünsüz ikizleşmesinin nedenini Zeynep Korkmaz: “İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda söz konusu ünsüzün tekrarlanması olayıdır. Bu olay sonunda açık ilk heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir. aşağı > aşşağı, aman > amman, azık > azzık, ışık > ışışık, ısır- > ıssır-, kaşık > gaşşık, küçük > güççük, döşek > döşşek vb.” (Korkmaz, 1992: 84- 85); Talat Tekin, Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler adlı eserinde: “Türkçedeki ünsüz ikizleşmesi olayını pek çok halde kelimedeki aslı ya da ikincil uzun bir ünlünün varlığı ile izah etmek mümkündür. Açık hecedeki uzun ünlünün çekici tesiri ile müteakip hecenin başındaki ünsüz ikizleşir. İkizleşme ile ilk hece kapalı hale gelir ve uzun ünlü kısalır. Başka bir deyişle ikizleşme (ünsüz

uzaması) bir nevi karşılama (telâfi) uzamasıdır. Kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzaması alır.” (Tekin, 1975: 216) şeklinde açıklamaktadırlar.

Türk Dil Bilgisi adlı eserinde Muharrem Ergin, Türkçede ikiz ünsüzün yan yana bulunmadığını açıklar. Ancak bazı ses düşmesi ve ses değişimleri sonucunda birkaç Türkçe kelimeye ikiz ünsüz bulunduğunu ifade ederken, “anne” kelimesindeki ikizleşmenin çocuk dilinden; “elli ve “ıssı” kelimelerindeki ikizleşmenin ise elig ve ısıg kelimelerindeki “g” ve “ğ” ünsüzlerinin düşmesi neticesinde “l” ve “s” ünsüzünün ikizleştiğini belirtmektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki “assı”(=*ayda*) kelimesi de aynı sebeplerden dolayı “asıg” şekilde bir değişime uğradığını, Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan “ıssi” (=sahip) kelimesindeki ikizleşmenin, Eski Türkçede bulunan “idi” kelimesindeki d > y değişimi neticesinde meydana geldiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı ağızlarda yeddi, sekkiz, dokkuz gibi ikizleşmelerin de bulunduğunu belirtir (Ergin, 2013: 66).

Yardımcı sesleri ses türemesi başlığı altında ele alan Muharrem Ergin, bu seslerin türeyişine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır: “*Sesler gramer birlikleri içinde yan yana düşerken bazen birbirleriyle doğrudan doğruya birleşmez ve aralarına bağlanmayı sağlayacak ilave bir ses alırlar.*” (Ergin, 2013: 51). Bu sesler kelime yapımında ve çekiminde teşekkül ederler. Örneğin tablo-y-u, biç-i-m kelimelerindeki y ve i harfleri yardımcı ses konumundadır. Türk dili tarihinde genel olarak ı, i, u, ü ünlüleri ve “y, n” ünsüzleri yardımcı ses görevi üstlenmiştir (Ergin, 2013: 145). Tahir Nejat Gencan “y, s, ş, n” olmak üzere dört kaynaştırma harfi olduğunu belirtir (Gencan, 2001: 58). Bu seslerin ünsüzlerini karşılamak üzere Tahsin Banguoğlu koruma sesdeşi (Banguoğlu, 2011: 73), Tahir Nejat Gencan ise kaynaştırma harfi (Gencan, 2001: 58) terimini kullanmaktadır.

Ses türemelerinin en az çaba yasası kapsamında mı yoksa en çok çaba yasası kapsamında mı değerlendirileceği hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. En çok çaba yasasını Süer Eker “*Ana dilde bulunmayan bir sesin, bir ses grubunun, sözcüğün ana dilinde harcandığından daha fazla enerji harcanarak, alındığı dildeki söylenişine uygun ya da yakın biçimde telaffuz edilmesidir. Örneğin, Türkçe sözcükler –lm ünsüz çifti ile bitemez. Doğal olarak, ana dili Türkçe olan birinin, film sözcüğünü söylemesi zordur, fazladan enerji harcaması gerekir. Bu durumda, sözcüğü Fransızca aslına uygun olarak film şeklinde telaffuz etmek, en çok çaba yasasının; –lm’yi, araya /i/ ilavesiyle çözerek *film şeklinde telaffuz etmek ise, az çaba yasasının birer sonucudur.*” (Eker, 2013: 26) biçiminde açıklamıştır. Jale Öztürk ise Eker’in bu görüşüne katılmanın pek mümkün

olmadığını belirtir ve şu açıklamalarda bulunur: “Alışılmadığı için zor gelen şey, her zaman için çok çaba isteyen değildir. Eker’in örnek olarak verdiği film kelimesinde dört ses ve bir hece varken, aynı kelime fi-lim şeklinde Türkçenin ses özelliklerine uygun hâle gelince iki heceli ve beş sesli olmaktadır. Bilindiği üzere ağzın bir hareketi ile bir hece, iki hareketi ile iki hece çıkar, her sesi çıkarmak için sesletim organları bir çaba harcar, enerji harcar. Alışkın olunduğu için kolay gelse de dilde artan ses ve artan hece, artan çaba demektir.” (Öztürk, 2017: 2185).

1. Ön Ses Türemesi

Bir sözün ilk sesinin önüne bir ses getirilmesi ile ortaya çıkar.

1.1. Ön Seste Ünsüz Türemesi

Zeynep Korkmaz ön seste ünsüz türemesini “Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma vb. sebeplerle y, h, v gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayı” olarak tanımlar (Korkmaz, 1992: 119).

1.1.1. Ön Seste y Türemesi

“Anda Toḡra **yılpaḡutı** bir oḡuşuḡ Toḡa Tigin yoḡ[ında] egire toḡıdım.” (BK D 31) (Orda Tongra yiḡiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum).

alpaḡut > yılpaḡut

“Altun başlıḡ **yılan** men.” (IB 8) (Altın başlı yılanım).

ılan > yılan

“qaltı tegin uqtı köḡli **yerinti**.” (İKPÖ LXVIII). (Prens bunu anladığı zaman yüreḡi burkuldu).

erin- > yerin-

“tümen tü çiçekler yazıldı küle / yıpar toldı kafur ajun **yıd** bile” (KB 70) (Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kâfûr kokusu ile doldu).

ıd > yıd

“**yügür**: Darı. “ügür” dahi denir.” (DLT III 9)

ügür > yügür

“Cebre’il ‘as aydı: Yā Mūsā, nişe **yığlar sen?**” (NF 55 12) (Cebrail as
“Ey Musa niçin ağlıyorsun? dedi.

ığla- > yığla-

yeşek (DM 8a 11) (eşek)

eşek > yeşek

“mamuğıdur pîledin artuğ zarîf / **yipleri** kettân **yipidin** hem lañîf” (NSÇT
sayfa 829).(Pamuğu ipekten daha hafiftir, ipleri de ketenden daha incedir).

ip > yip

“Kaza beñzer kıızı geli[ni]ni biz **yesîr** êtmîşüz.” (DK 22a 8).(Kaza
benzeyen kızını ve gelinini biz esir etmişiz).

Ar. esîr > yesîr

“altundan taht eylesünler gey **yüce** / gümüşden kuş eylesünler bir uca”
(DY 469).(Altından çok yüksek taht yapınlar, ucuna gümüştten kuş yapınlar).

*üça > yüce

1.1.2. Ön Seste h Türemesi

“Türkler “baba”ya “ata”, Xotanlılarla Kençekliler “**hata**”, Türkler
“ana”ya “ana”, onlar “**hana**” derler.” (DLT I 32)

ata > hata, ana > hana

“**hayva**” (DM 5a 16). (ayva)

ayva > hayva

“Ave, kimniñ sözlegeni / hem köñüldegi sağınçı / barça Têñrilik us êrür, / barça **hakıl** bilik turur.” (CC 71a 13) (Selam, kimin söylediği ve gönüldeki düşüncesi hepsi ilahi akıldır, hepsi akıl idraktır).

Ar. ‘akl > hakıl

“Ave ogul, ave ana, / ave sên üstüngi Ata, / kimni köktegi **hazizler** /över hem barça frişteler, /uçmaklı tınlar.” (CC 72b 10). (Selam Oğul, selam ana, selam sana yüce baba, kimi gökteki azizler bütün melekler ve cennetteki canlar över).

Ar. azîz > haziz

“Çün ta‘zîb şiddetidin **hardılar** ol mecma‘dın südreپ çıkardılar ve nevmîdlıgdın koyabirdiler ve inşâf ‘alemide muhiqq irdiler.” (MK 47a 5). (Eziyet edip yordular, o toplanılan yerden sürükleyerek çıkardılar; ümitsiz bıraktılar ve merhamet dünyasında onlar haklarını arayanlardı).

ar- > har-

“**Hamîdilen** Mardîn Qal‘asın depüb yıkan...” (DK 32a 5-6). (Amid (Diyarbakır) ile Mardin Kalesi’ni tepip yıkan...)

Âmid > Hamîd

“Lâkin cânib-i erba‘aları ekseriyyâ tahta **havlılıdır**.” (SN III 174). (Ama genellikle dört tarafı ahşap avluludur).

Yu. aule > havlı

1.1.3. Ön Seste “v” Türemesi

“**van**” (DM 14b 15). (on).

on > van

“**vayna-**” (DM 19b 12). (oyna-)

oyun > vayna-

“**voltur-**” (DM 20b 4). (otur-)

oltur- > voltur-

“götürmüşken **vurdular** anı yere / uşşı getdi turdılar kamu yöre” (DY 69).
(Onu kaldırıp yere vurdular; akli başından gitti, hepsi çevresine toplandı).

ur- > vur-

“İşidirsiz, siz gidince küffâr bu intikâmı bize komayup elbette bizi yine gelir **vurur.**” (SN V 105).(Siz gidince kafirler bunu yanımıza bırakmayıp elbette yine gelir bizi vurur, duyarsınız).

ur- > vur-

1.2. Ön Seste Ünlü türemesi

1.2.1. l, r Önünde Ünlü Türemesi

Türkçe sözcüklerin başında l, n, r akıcı ünsüzleri bulunmaz, yabancı dillerden alınan kelimeler bu sesler ile başlıyorsa ön seste bir ünlü türediği görülmektedir.

“**ulu** yılka ötüken ortusınta süngüz başkan ıduk baş kidinente yayladım”
(Ter. B 2). (Ejderha yılında (752) Ötüken'in ortasında Süngüz Başkan'ın kutlu zirvesinin batısında yazı geçirdim).

Ç lung “Ejderha” > ulu “Ejderha (yıl adı)”

“amtı m(e)n yme bo nom **erdini** içinte kamag tınl(ı)g oğlanıña asıglığın
körüp nomlayu y(a)rılıkayur m(e)n tep y(a)rılıkadı” (AY VII 4a 152 – 155)

“Şimdi ben de bu öğreti mücevheri içinde bütün insanoğluna yararını
görerek vaaz ederek buyuruyorum, dedi.”

Skr. ratna “cevher” > erdini

“**oruç** tutğan oruç açdı” (ME 14 8)

Oruç tutan orucunu açtı.

Far. rûze > oruç

“**oruspı**” (Kİ 11 7). (Oruspu).

Far. rûspî > orospu

“**ilengir**” (TZ 33b 6). (Lenger)

Far. lengerî > lenger > ilengir “lenger, kap”

“Dağı kıymalı tutmaç ü **erüşde** / Dağı başmaca şalmaca gör işde” (DN 197b 7). (Yine kıymalı tutmaç ve erişte yine basmaca salma var, gör işte!).

Far. rişte > erişte

“Benden öğüt isterisen eydivirem bildigümden / Budur Çalab’un buyruğı tutun **oruç** kılun namâz” (YED 109 2) (Benden öğüt istersen bildiklerimden söyleyiveririm; oruç tut, namaz kıl Allah’ın emirleri bunlardır).

Far. rûze > oruç

“kaçan bunlar arınsa bellü bayık / namâza ol gişi olur **ilâyık**” (BH 23a 504). (Şüphesiz ne zaman bunlar temizlense o kişiler o zaman namaza layık olur).

Ar. lâyıık > ilayıık

“günde beş gez hem namazı kılasız / yılda bir ay dağı **oruç** olasıız” (GN 1400). (Günde beş kez namaz kılınız, yılın bir ayında da oruç tutunuz).

Far. rûze > oruç

“Ve bu şehir cümle yüz yetmiş mahalle-i müslimîn ve yigirmi mahalle **Urum** ve yedi mahalle Ermenî ve iki cemâ‘at Yahûdiler vardır.” (SN I 213). (Bu şehirin tamamı yüz yetmiş Müslüman mahallesi, yirmi Rum mahallesi, yedi Ermeni mahallesi ve iki Yahudi mahallesinden oluşur).

Yu. romios > Urum

1.2.2. Söz Başındaki Ünsüz Çiftleri Önünde Ünlü Türemesi

Bu türeme şeklinin örnekleri sınırlı sayıdadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yabancı dillerden alınan kelimelerin başındaki çift ünsüzleri gidermek üzere ön seste ünlü türemeleri de görülmektedir.

“Ve taşra haremi içre çınâr ve **ohlamur** dırahtları zeyn olmuşdur.” (SN I 229). (Kasabanın içi çınar ve ıhlamur ağaçları ile donatılmıştır).

Yu. flamuri > ohlamur “ıhlamur”

“Anı gördük, kayık Salacak **iskelesine** gelüp yanaşup cümle halk istikbâline varup kimi koltuğuna girüp sarâya getirirlerdi.” (SN III 279.). (Onu gördük, Salacak iskelesine gelip yanaşınca bütün halk onu karşılayıp kimisi koluna girip onu saraya getirdiler).

İt. scala > iskele

2. İç Seste Türeme

Türkçe kelimelerde ve dilimize yabancı dillerden giren kelimelerde çeşitli sebeplerle söz içerisinde ünlü ve ünsüz türemeleri görülmektedir.

2.1. İç Seste Ünsüz Türemesi

2.1.1. Arapça Alıntı Sözcüklerde Ünlüler Arasında y Türemesi

Arapça kelimelerde art arda gelen ünlüler Türkçenin ses sistemine uymadığı için ünlüler arasında bir y ünsüzünün türediği görülmektedir.

“törüttü tümen miñ **halayıklarığ** / tili birle teñrig ögerler arığ” (KB 1022).
(Tanrı yüz binlerce mahlûku yarattı; onların hepsi Tanrıyı dilleri ile överler).

Ar. halâik > halayık

“Süleymân Semdûn atlığ dîvge aydı: ‘**acâyib** körgenleriñdin aytğıl.” (KE 141r 15-16). (Süleyman Semdun adlı deve “Tuhaf gördüklerini söyle!” dedi).

Ar. ‘acâib > ‘acâyib

“Ay Şibânî vaşlımı **dâyim** tiler-sin Tiñridin / Neyleyin kim derdini Tiñri naşîb kılmış maña” (ŞHD 13 5). (Ey Şeybani, devamlı olarak Tanrı’dan kavuşmayı istersin; ne edeyim ki Tanrı bana dert nasip etmiş).

Ar. dâim > dâyim

“Mecâlisü’n-**nefâys’niğ** evvelğı meclisiniğ itmâmı” (MN 30) .
(Mecalisü’n-Nefayis’in ilk bölümünün tamamlanması).

Ar. nefâ’is > nefâyis

“Dimesün kim müselmânam Çalap emrine fermânam / Dutmazısa Hak sözünü **fâyide** yok dînden ana” (YED 11 3). (Allah’ın sözünü tutmazsa “Ben Müslüman’ım, Allah’ın emrindeyim.” demesin; ona dinden fayda yoktur).

Ar. fâ’ide > fâyide

“Yine getürmiş **hakâyık** Sülmiđe / Kim Tebârek didüğü Qur’an dede” (LN 448). (Sülmi’de gerçekleri dile getirmiş, Tebarek dediği muhterem Kur’an’dır).

Ar. hakâ’ik > hakâyık

“bu iblîsni niçün **melâyike** öze mu’allim koyup dururlar” (GT 282 12-13). (Bu şeytanı niçin meleker üzerine öğretmen tayin etmişlerdir?).

Ar. melâ’ike > melâyike

2.1.2. Sayı İsimlerinde Türeme

Ünsüz ikizleşmelerinin nedenine ilişkin Talat Tekin ünlü uzunluklarının kısalmasına işaret ederken, Zeynep Korkmaz ise iki ünlü arasında kalan ünsüzün vurgulu söylenmesi ile ortaya çıktığını belirtir. Bu durumlara bağlı olarak tarihî metinlerde özellikle sayı isimlerinde ve çeşitli kelimelerde ünsüzün ikizleştiği görülür.

“inçip sekiz on yaşayur qarı erti yene **ekki** közi körmez erti.” (İKPÖ XXIV). (Ama o seksen yaşında yaşlı bir adamdı, üstelik iki gözü de görmüyordu).

eki > ekki

“Yana **yetti** yıldız bularda yörir.” (KE 66v 10). (Yine yedi gezegen de buralarda hareket eder).

yeti > yetti

“**yelli**” (DM 15b 10). (elli)

eliğ > yelli

“Târîhka **sikkiz** yüz dağı on irdi vü Qadr aḥşamı / Bir ay toğdı dünyâda kim memleketke hân irür” (SD 121). (Tarih sekiz yüz on yılı ve Kadir akşamı idi, dünyada bir ay doğdu ve memlekete han oldu).

sikiz > sikkiz

“Bil tüketkende bu söz bî-kem ü biş / Yıl toḡuz yüz idi vü **ottuz** biş” (BD 5 3). (Bil ki bu sözü eksiksiz bitirdiğimde yıl 935 idi).

otuz > ottuz

2.1.3. Bazı Sözcüklerde s, k t, l, z Türemesi

Genellikle Türkçe kelimelerde olmak üzere birkaç yabancı sözcükte s, k t, l, z gibi ünsüzlerin vurgulu söylenmeleri de bu seslerin ikizleşmesine yani bir ünsüzün türemesine sebebiyet verir.

“**essiz** anıñ yigitligi” (DLT I 143). (Yazık onun gençliğine!)
esiz > essiz

“soku: Havan. Aslı k harfinin şeddesiyledir. Sonradan yeğniltilmiştir; nitekim “tepe, yüksekçe yer” anlamına gelen “baku” kelimesi de böyle olmuştur. Aslında “**bakku**”dur.” (DLT III 226)

baku > bakku

“**yassı**” (DM 5a 2). (yassı)

yaz- / yas- + -I > yazı > yassı

“anıñ tig **kattı** kuçar irdi ol şâh / çiçek kök rengin alnur irdi nâgâh” (HŞ 1486). (O şah onun gibi sıkıca kucakladı, ansızın çiçeğin yeşil rengini alırdı).

kattı > katı > katti “katı, çok, zor, iyice, sağlamca, sert, sık, güç”

“Kâfir-i ışk oldum ol büt **allıda** veh yaşıdır / Deyr ara bağlanmasa boynumğa zünnârım miniñ” (GS 357 7). (Yazık, aşk kâfiri oldum. Dünyada o güzel önünde benim ipten örme kuşağım boynuma bağlanmasa iyidir)

alıda > allıda “önünde”

“Rûmuñ **issi** Kayşar eytti bir ere / Buyuruğum tut mışra varğıl ey yarâ” (DY 618). (Rum’un sahibi Kayser bir adamına dedi: Ey dost, emrimi tut ve Mısır’a git!).

idi-si > *iyi-si > issi “sahip, sahibi”

“Yâ sizünj tâ’atlarıñuzdan size / **Aşşı** ne ola ki gelürsüz söze” (LN 1953). (Ya da sizin ibadetlerinizin size ne faydası olacak ki bunları dile getirirsiniz?).

asığ > aşşı

“Bu germâbların suyundan develer ile götürüp cereb ü **cüzzâm** marazına mübtelâ olanlar nûş edüp sıhhat bulurlar.” (SN II 111). (Uyuzluk ve deri

hastalığına yakalanmış olanlar bu kaplıcaların suyundan deve ile götürürler ve içip sağlıklarına kavuşurlar).

Ar. cüzâm > cüzzam

“Ammâ niçe kerre beş yüz akçe **mollalara** sadaka olunmuşdur.” (SN III 199). Ama birçok kere beş yüz akçe hocalara sadaka olarak verilmiştir.

Ar. mevlâ> molla

2.1.4. Çift Ünsüzle Biten Arapça Alıntı Sözcüklerde Türeme

Arapça kelimelerin sonunda bulunan çift ünsüzler Türkçeye geçerken tek ünsüz durumunda geçer. Ancak bu kelimelere ünlü ile başlayan bir ek eklenmesi durumunda sonda bulunan ünsüzün ikizleştiği görülmektedir.

“kiçig bolsa imin uluğ **şerrindin** / selamet bolunsa umup hayrındın” (KB 5062).(Küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar; böylece onlardan hayır umarak, emniyet içinde yaşarlar).

Ar. şerr > şer > şerrindin

“kaç künde kedin vidâ‘ **haccı** boldı” (KE 236r 11). (Kaç gün sonra Veda Hutbesi oldu).

Ar. hâcc > hac > haccı

“Bu bitig kimniğ **hattı** turur?” (NF 134 5). (Bu ferman kimin yazısıyla yazılmıştır?).

Ar. hatt > hat > hattı

“köñül çü bilmeyin öz **haddını** sini sivdi / belâ vü guşsa bile mübtelâ kirek bolsa” (LD 13 2). Gönül haddini bilmeyerek seni sevdi; bela ve kedere uğrasa gerek.

Ar. hadd > had > haddını

“Bu **sırrı** ger tuyayıdun ya bu gamı yiyeyidün / Yiründe eriyeyidün gideydi senden kâr u bâr” (YED 28 6).(Eğer bu sırrı duysaydın ve kederlenseydin; yerinde erirdin, iş ve yüklerinden kurtulurdun).

Ar. sırr > sır > sırrı

“Korkut Ata Oğuz kavminin müşkilini **hall ider-idi**.” (DK 3a 8-9).
(Korkut Ata Oğuz kavminin sorunlarını çözerdi).

Ar. hall > hal > hall ider- idi

“Allah **hakkıçün** kendüji ve kavmin[i] dahı helâk itdiñ didiler.” (TMN 189a 1-2). Allah rızası için kendini de kavmini de helak ettin, dediler.

Ar. hakk > hak > hakkıçün

“Niçeler Şems-i Tebrizî evlâdı **zann edüp** ziyâret ederler.” (SN II 239).
(Bazıları Şems-i Tebrizî'nin oğlu sanıp ziyaret ederler).

Ar. zânn > zan > zann edüp

2.1.5. Yardımcı Ünsüz Türemesi

Yardımcı sesleri ses türemesi başlığı altında ele alan Muharrem Ergin bu seslerin türeyişine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır: “*Sesler gramer birlikleri içinde yan yana düşerken bazen birbirleriyle doğrudan doğruya birleşemez ve aralarına bağlanmayı sağlayacak ilave bir ses alırlar.*” (Ergin 2013: 51). Bu sesler kelime yapımında ve çekiminde teşekkül ederler. Örneğin tablo-y-u, biç-i-m kelimelerindeki y ve i harfleri yardımcı ses konumundadır. Türk dili tarihinde genel olarak “ı, i, u, ü” ünlüleri ve “y, n” ünsüzleri yardımcı ses görevi üstlenmiştir (Ergin, 2013: 145). Tahir Nejat Gencan “y, s, ş, n” olmak üzere dört kaynaştırma harfi olduğunu belirtir (Gencan, 2001: 58). Talat Tekin ise Türkçede kaynaştırma sesi olarak yalnızca y ünsüzünü kabul eder; iki ünlü arasındaki boşluğu doldurmak için kullanılan tek ünsüzün y olduğunu belirtir. Diğer kaynaştırma sesleri olarak kabul edilen sessizlerin eklere ait olduğunu ve heceleme hataları sonucu kaynaştırma sesi olarak kabul edildiğini belirtir (Tekin, 2005: 545- 551).

“Türk [budun ti]rip il tutsıķının **bunda** urtum.” (KT G 10) (Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum).

Bu : İsim kökü
(n) : Yardımcı ses
+da : Bulunma durumu eki

“ödiñe küdezgü işig iwmeğü / kamağ iş **ödiñde** bolur ay büğü” (KB 557). (Acele etmemek ve işin zamanını beklemek lazımdır; ey hakim her iş zamanı gelince olur).

öđ : İsim kökü
+i : İyelik eki (3. tk)
(n) : Yardımcı ses
+de : Bulunma durumu eki

“Taķı keldiler atalarına, kiçe, **yığlayu.**” (HTSAKT 12 16). (Ve geceleyin ağlayarak babalarına geldiler).

Yığ : İsim kökü
+la- : İsimden Fiil Yapım Eki
(y) : Yardımcı ses
-u : Zar-fiil Eki

Hızır ili Salur **ilindin** Ebu'l-hânda Ersarı Bay tigen bar irdi. (ŞT 102b 7). (Hızır Halkı: Ebulhan'da Salur boyundan Ersarı Bay denilen bir kişi vardı).

İl: İsim kökü
+i : İyelik eki (3.tk)
(n) : Yardımcı ses
+din : Ayrılma durumu eki

“Otuz altı yaşına girmiş idi / On üç yılda **dünyeyi** görmüş idi” (LN 814) . (Otuz altı yaşına girmişti, on üç yılda dünyayı gezip görmüşü).

Dünye : İsim kökü
(y) : Yardımcı ses
+i : Belirtme durumu eki

“Evvêlâ bu diyârda **mahalle**ye derveze derler.” (SN II 124). (Öncelikle bu şehirde mahalleye derveze (kapı, şehir) derler).

Mahalle : İsim kökü

(y) : Yardımcı ses

+e : Yönelme durumu eki

2.2. İç Seste Ünlü Türemesi

2.2.1. Arapça ve Farsça Alıntı Sözcüklerin Sonundaki Çift Ünsüzler Arasında Ünlü Türemesi

Arapça ve Farsçada sonunda çift ünsüz bulunan sözcükler Türkçeye geçerken bu ünsüzler arasında bir ünlü türediği görülmektedir.

“örüg ol amul keğ serimlig **şabur** / körüp işni yetrü ol ağru tegür” (KB 1867). (O halîm, sâkin, çok mütehammil ve sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır).

Ar. sabr > sabur

“**eminig** hıyanet bile katmağıl / yarağlığ yarağsız bile tutmağıl” (KB 5532). (Hiyanet ile emniyeti bir araya getirme; yarayan ile yaramayanı bir arada tutma).

Ar. emn > emin “güvenilir”

“Peygâmbere ‘as’qa durüz ve şalavât ve selâm ayta bêriđ tēp **emir** keldi erse, şağbâbalar aydı.” (NF 4 5). (Peygamber as’a selam verin ve dua edin diye emir gelince sahabeler dedi).

Ar. emr > emir

“Peygâmbere ‘as dünyâdın **naql** qılmışta toquz şatun qaldı.” (NF 6 9). (Peygamber as dünyadan göçtüğünde dokuz eşi hayattaydı).

Ar. naql > naql

“**şabur** kıldı ol işdin tıydı özin / çewürdi bir zaman andın ma yüzün” (HŞ 885). (Sabretti, o işten kendisini alıkoydu; bir zaman sonra ona yüzünü de çevirdi (onu reddetti.).

Ar. sabr > sabur

“**curum**” (CC 6b 24). (suç).

Ar. curm > curum “suç”

“Bilür kim bu uluğ deryā kenārın / **Fikir** deryāsıdadur ğarğa cānım” (ŞHD 105b 6).

Ar. fikr > fikir

“turma **turuş** eyyāmda kim şabr dırahtı” (ÇGT 62 12). Sabır ağacı gibi günlerini ekşilikle (hüzünle) geçirme!

Far. turş > turuş “ekşi”

“dükeli yalvardılar meded uma / yā resūla’llāh iriş ol **ķavūme**” (DY 790). (Hepsi yardım bekleyerek yalvardılar, ey Allah’ın resulü o halka yetiş!).

Ar. kavm > kavüm

“**tohum** çün yire düşdi kök tutar bul / bu vaz’ıla buğur söz oldı maķbûl” (BH 26a 581). (Tohum yere düştüğünde kök tutar; bu öğüt ile bu kez söz kabul oldu).

Far. tohm > tohum

“**Aşıl**da çün kamu bād-ıdı hemîn / Cümle anuñ soñra bād olur yaķın” (İN 600). (Gerçekte hemen herkes rüzgardır, kesinlikle, herkes yine rüzgar olacaktır).

Ar. aşl > aşıl

“Bir âdem **bahis** ile bir fiçı boza içüp hânın kapusu üzre asılı durur.” (SN II 15). (Bir adam bahis ile bir fiçı boza içip hanın kapısının üzerine astırır).

Ar. bahs > bahis

2.2.2. Alıntı Sözcüklerin Başındaki Çift Ünsüzler Arasında Türeme

Baştaki çift ünsüzü Türkçenin ses sistemine uyarlamak için ünsüz çiftlerinin arasına bir ünlü getirilmektedir. Bu daha çok Almanca, Fransızca ve İtalyancadan alınan kelimelerde geçerli bir durumdur. 17. yüzyıl öncesi metinlerde pek görülmez.

“Yoğcı sıgtıçtı öñre kün toğsıkdağı Bökli çöl[[]]üg il Tabgaç Tüpüt Apar **Purum** Kıırkız Üç Kıırқан Otuz Tatar KııtañTatabı bunça budun kelipen sıgtamış, yoğlamış.” (BK D 5). (Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş).

Pa. Frum > purum “Roma, Bizans”

2.2.3. Yardımcı Ünlü Türemeleri

Türkçe kökenli kelimelerde çekim ve yapım sırasında da iç seste ünlü türemeleri görülmektedir. Ünsüz ile biten bir kelime ünsüz ile başlayan bir ek aldığında söyleyiş sıkıntılarını gidermek üzere arada “ı, i, u, ü” ünlülerinden birinin türediği görülmektedir.

“Uygur Türkçesinin *n* ağzında birinci heceden sonraki *I* ile yardımcı ünlü *I'nın* bazen genişleyerek *A* olduğu görülmektedir: *amil/amal* (sakin), *balık/balak* (balık), *akıg/ akag* (akma), *kañımız/ kañamaz* (babamız), *sawıg/ sawag* (sözü), *temirig/ temireg* (demiri) vb.” (Ercilasun, 2009: 273).

“**Başlıgıg** [yü]küdürmüş, tizlig[iğ sökümiş].” (BK D 3). (Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş).

Baş : İsim kökü
+lıg : İsimden isim yapma eki
(ı) : Yardımcı ünlü
+ğ : Belirtme durumu eki

“ol ödün edgü ögli teğin yetti kün löler **tapagın** uduğın aşadı” (İKPÖ L).
(O zaman, İyi Düşünceli Prens, yedi gün boyunca, ejderhaların büyük sevgi ve saygı göstermeleri sayesinde, yemek yedi).

tap-	: Fiil kökü
(a)	: Yardımcı ünlü
-ğ	: Fiilden isin yapma eki
(ı)	: Yardımcı ünlü
+n	: Vasıta hal eki

“Men şaşa hêç çoğlamadım, tegme bir **sormışında** luğf u kerem birle cevâb aytur erdim.” (NF 288 7-8) (Ben sana hiç bağırmadım, her soru sorduğunda güzellikle cevap verdim).

sor-	: Fiil kökü
-mış	: Sıfat-fiil eki
(ı)	: Yardımcı ünlü
+ŋ	: Teklik ikinci kişi iyelik eki
+da	: Bulunma durumu eki

“kaşları yasın kulağka **tigüre** tartar közi / ikki yanı mest-i lâya ‘kıl ne âsân tartadur” (LD 86 8). (Gözü, kaşlarının yayını kulağa değıdirmek için çeker. Akı başından gitmiş sarhoş, iki tarafa doğru ne kadar kolay çekmektedir).

tig-	: Fiil kökü
(ü)	: Yardımcı ünlü
- r-	: Fiilden fiil yapma eki
-e	: Zarf-fiil eki

“iy ‘âşıkan iy ‘âşıkan ‘ışk mezhebi dîndür bana / gördi **gözüm** dost yüzünü yas kamu düğündür bana” (YED 7 1). (Ey aşıklar, ey aşıklar! Aşk mezhebi benim için dindir. Gözüm dost yüzünü gördü (bundan böyle) bütün yaslar bana düğündür).

Göz	: İsim gövdesi
(ü)	: Yardımcı ünlü
+m	: Birinci tekil kişi iyelik eki

+cık küçültme eki ve +rAk karşılaştırma ekinden önce dar bir ünlü türemektedir.

“Ya’küb dapa Yüsufi iletseñ gerek / **Tîzirek** sen bu işi etseñ gerek” (DY 1515). (Yusuf’u Yakup’un yanına götürmelisin, bu işi hemen yapmalısın).

Far. tîz + Türkçe +rek > tîzirek

İkileyin **azıcık** ol kavm-ı şüm / Buhtunnaşrı viribidi dir ‘ulüm (LN 27b 838). (İlimler; ondan sonra o azıcık uğursuz kavim, Buhtunnaşr’ı gönderdi, der).

az + cık > azıcık

“Dimedi mi buña ne kılamak gerek

Taşrı sözidür bu işde **yigirek**” (LN 28a 858)

Buna ne yapmak gerek demedi mi? Allah’ın sözü bu iş için daha iyidir.

yig + rek > yigirek

“Kal’adan aşağı Kavvâfhâne içine doğru ol **daracık** sokağın iki tarafı cümle dükkânlardır ve cümle şâhrâhı kaldırımlıdır.” (SN II 99)

Kaleden aşağı Kavvafhane içine doğru o daracık sokağın iki tarafının tamamı dükkân ve yüksek kaldırımlıdır.

dar + cık > daracık

2.2.4. Ünsüz Çiftleri Arasında Nedensiz Türemeler

Bazı Türkçe sözcüklerde nedensiz olarak görülen iç ses türemeleri de görülmektedir. Ünsüz çiftleri arasında görülen bu türemeler belki de söyleyiş kolaylığı sağlamak üzere ortaya çıkarlar.

“bayırku tarduş bilge tarkan kutlug yagma tabgaç sogdak başı **bilige** sengün uzal öng irkin” (Ter. K 6). (Bayırku (ve) Tarduş Bilge Tarkan Tutlug (ve) Yagma, Tabgaç, Sogdak Başı Bilge Sengün, Uzal Öng İrkin).

bilge > bilige “akıllı”

“**ararlan**” (DM 7b 5). (ararlan).

ararlan > ararlan

“mèn söynüp aytır édim sizge **tèneri** sözi til bilmem” (CC 61a 22). (Ben size Tanrı sözünü sevinerek söyler idim, lakin dil bilmiyorum).

Teñri > Tèneri “Tanrı”

“Bi ne **körükli** kiçidir.” (TZ 57b 13). (“Bey ne güzel kişidir).

körk > körük

“dervîş-şifat **börüküñ** tatarî kıl” (ÇGT 83 5). (Dervişlerin dış görünüşüne sahip olan başlığını Tatar usûlü yap!).

börk > börük

“K̄araca yüzüñ içündür iy ‘aceb / Az **nesine** diledüñ nedür sebab” (LN 60a 1882). (Acaba esmer yüzün için midür, niçin az şey istedin?)

nesne > nesine

“Her bir evde şöyle z̄ıkr ider kitāb / Var-durur oddan **yitimiş** biñ azāb” (LN 108a 3417). (Her bir evde kitap şöyle der: Ateşten yetmiş bin azap vardır).

yitmiş > yitimiş

3. Son Ses Türemesi

Genellikle ağızlarda görülen son ses türemeleri yazı diline pek yansımaz. Ancak yabancı dillerden dilimize geçen sözcüklerin sonundaki türemeler yazı dilinde gösterilmektedir. Günay Karaağaç son ses türemelerinin herhangi bir türetmelik nedeni olmaksızın, sözün söylenişinde kolaylık sağlamak kaygısıyla bir sözün anlamını etkilemeden, değiştirmeden ortaya çıktığını belirtir (Karaağaç, 2015: 96).

3.1. Son Seste Ünsüz Türemesi

Uygur Türkçesi eserlerinden Huastuanift’te iki kelimedede belki de bir ağızlaşma özelliğine bağlı olarak son seste bir ünsüz türediği görülmektedir.

“**t(e)ñrih**” (H Londra Nüshası 64). (tanrı).

teñri > t(e)ñrih

“**yekliih**” (H Berlin Nüshası arka yüz 12). (şeytan).

yekli > yekliih

Bunun yanında dilimize giren Arapça ve Farsça sözcüklerde de az sayıda son seste ünsüz türemesi görülmektedir.

“ol **teveyge** yük yüklegeşek ol” (DLT III 314-315). (O deveye yük yükletmek istiyor).

tewey – tevey < tewe

“ëllig bile altmışğa yëtti qademim / nè ma‘nî ki bolmadı **ërkin** raqamım / nè turfa ki tebt ëtmedi **ërkin** qalemim / kim yoq biridin hâtır ara cüz elemim” (NSÇT 178 - 179). (Yaşım elliye altmışa yetti. Ne anlamlı ki alın yazım tamamlanmadı. Ne gariptir ki kalemim elemimden başka (hiç) bir hatıra kaydetmedi).

Krh. T êrki > Çağ. T êrkin

“Ger bu dîvün def‘ine yol bulasın / Bî-gümândur kim **firişteh** olasın” (İN 797). (Eğer bu şeytanı başından savmanın yolunu bulursan şüphesiz ki sen bir melek olursun).

Far. firişte> firişteh

“Belki **kehrübar** götürmek yereqandan emîn ider...” (AMT 77a 3). (Kehribar ile belki sarılık hastalığı anlaşılır).

Far. keh-rübâ > kehrübar

“Türkçede, son seste pekiştirme işlevli genişlemelerde en fazla örneği bulunan -n’li genişlemelerdir. Zarf-fil eklerinde pekiştirici morfemlerin sebep olduğu varyantlaşma (-BAn, -UBAn, -UBAnIn; -InçA, -InçAnA, -InçAnAn, -InçAk, -InçAl; -DİkçA, -DİkçAn vb.), daha çok Oğuz grubu lehçelerinde olmak üzere bütün lehçelerde görülür. Eklerin ilk şekilleriyle genişlemiş şekilleri arasında belirli bir işlev farkı yoktur.

Çekim edatları birle(n), bile(n,) ile(n), kadan, kibi(n) / gibi(n) / kimi(n) / bigi(n), sayı(n), tegi(n) / degi(n) / deği(n), tiyi(n) / diyi(n) ile bağlama kuvvetlendirme edatları erki(n) / irki(n), kala(n) ve takı(n)'ın yapısında, -n pekiştiricisi bulunmaktadır.” (Karahan, 2012: 219- 220). Bazı dilcilere göre bu edatlardaki -n morfemi vasıta hal ekidir. Biz Leyla Karahan'ın genişleme tabirini ses türemesine yatkın bulduğumuz için burada yer vermeyi uygun gördük.

“Süjüg batımı karıg **söküpen** Kögmen yışıg toğa yo[rıp] Kırkız budunuğ uda basdım.” (OA BK D 27). (Mızrak batımı karı söküp, Kögmen Ormanı'nı aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım).

sök-ü-p-e-n > söküpen

“ger otursa biziñ **bilen** kâzî **turuban** ‘âşıkâne raqs urur” (GT 118 11- 12). (Eğer kadı bizimle oturup kalkarsa aşıklar gibi dans eder).

bir-ile-n > bilen
tur-u-b-a-n > turuban

“Dirse Hân **kalğubanı** yerinden örü turup kırk yigidin boyına alup Bayındır Hânun şohbetine gelüridi.” (DK 7b 7- 8). (Dirse Han kalkıp kırk yiğidini yanına alarak Bayındır Han'ın sohbetine gelir idi).

kalk-u-p-a-n-ı > kalkubanı

“Gele bana kavum kardaş ola sine **degin** yoldaş / Kim olusar bana hâldeş ben sinümde kalışıcak” (YED 127 4). (Kavim kardeşim gel bana mezara kadar yoldaş, arkadaş olalım; Kim benimle arkadaş olursa o benim gönlümde kalacak).

teg-i-n > degin

3.2. Son Seste Ünlü türemesi

Daha çok alıntı sözcüklerde ünsüz ile biten bir sözcüğün sonunda görülen bir ünlü türemesi olayıdır.

“têgin inçe têt otünti **luu** kanlarında çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüg kutlug kişi ol erdini bulsar kamag tı[n]lğılarka asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men têt otünti.” (İKKP XXI). (Prens şöyle söyledi: Ejderha hanlarında cintâmani mücevheri var ki şanslı, talihli kişi o mücevheri bulsa bütün canlılara faydası dokunur, onun için okyanusa gitmek istiyorum, dedi).

luu < Ç lung “ejderha”

“sağ ilinidin algıl sol ilin birle süngünin **aşağasındın** taķı süñü uçını atnıñ solına kiçürgil” (MG 24b 5-7). (Sol elin ile süngünün alt kısmından tutarak sağ elinden al ve süngünün ucunu atın soluna geçir!)

aşağ > aşğa

“Türkler içide kim **ba’zı** remler bar andın kaldı.” (ŞT 69a 12-13). (Türkler arasındaki kimi adetler ondan kaldı).

Ar. ba’z > ba’zı

“İvden çıkup yoriyanda **selvi** boylum...” (DK 8a 8-9). (Evden çıkıp yürüdüğünde selvi boylum).

Far. serv > selvi

“Ey kiralım, eğer sıhhat istersen bu senin derdine bundan **gayrı** ilâc yokdur.” (SN I 21). (Ey kralım, eğer sağlık istersen senin bu derdine bundan başka ilaç yoktur).

Ar. ğayr > gayrı

Sonuç

Canlı bir varlık olan dil, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreç içerisinde değişir ve gelişir. Bu değişimlerden biri de çeşitli nedenlerle meydana gelen ses türemeleridir. Çalışmamızda tarihî metinlerdeki ses türemelerinin nedenleri göz önünde bulundurularak sesler, türedikleri konumlara göre incelenmiştir.

Türkçe sözcüklerin başında “l, n, r” akıcı ünsüzleri bulunmayan seslerdendir. Yabancı dillerden alınan kelimeler bu sesler ile başlıyorsa ön seste

bir ünlünün türediği görülmektedir. Henüz Orhun Türkçesinde Çince alıntı kelimelerde, Uygur Türkçesinde Sanskritçe alıntı kelimelerde görülen bu durum daha sonraki tarihî dönemlerde, özellikle Farsça sözcüklerde dikkati çekmektedir.

Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön seslerindeki zayıf ünlüleri korumak üzere Orhun Türkçesi metinlerinden itibaren, çok sayıda kelimenin başında bir “y” sesinin türediği görülmektedir. Yine ünlülerin ses değerlerini korumak üzere tarihî metinlerde daha az sayıda ön seste “h” ve “v” ünsüzlerinin de türediğine şahit olmaktayız. “v” ünsüzü daha çok Kıpçak Türkçesi metinleri başta olmak üzere Türkçe kelimelerde görülmektedir. Ayrıca “y” ve “h” ünsüzleri, yoğun olarak Türkçe kelimelerde görülmekle birlikte; Arapça birkaç kelimedede de tespit edilmiştir. “y, h, v” ünsüz türemeleri genellikle kullanıldığı dönemlerle sınırlı olup adeta bir ağız özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Türk dilinde gerek kelime çekiminde gerekse kelime yapımında ses birlikleri bazen birbirleriyle doğrudan doğruya birleşemez; aralarına bağlantıyı sağlayacak y, n ünsüzlerinden veya “ı, i, u, ü” ünlülerinden birini alır. Türkçenin bütün dönem ve sahalarında en çok kullanılan yardımcı ünsüz “y”dir. “n” yardımcı ünsüzü iyelik eklerinden sonra ve bazı zamirlerden sonra kullanılmaktadır. Türk dilinde “ı, i, u, ü” yardımcı ünlüleri işlek olarak kullanılmıştır. Uygur Türkçesi metinlerinde “I”nın bazen genişleyerek “A” olduğu görülmektedir.

İslamiyet’in etkisi ile Arapça kelimeler yoğun olarak Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren dilimize girmiştir. Bazı Arapça kelimelerde art arda gelen ünlülerin varlığı Türkçenin ses sistemine aykırıdır. Bu kelimeleri Türkçenin yapısına uydurmak ve söyleyiş kolaylığı sağlamak üzere ünlüler arasında bir y ünsüzünün türediği görülmektedir. Bu tür türemeler Arapça kelimelerin kullanıldığı her dönemde kendini hissettirir.

Arapçadan dilimize geçen bazı sözcüklerin sonunda çift ünsüz bulunmaktadır. Türkçe sözcüklerin sonunda ancak belirli çift ünsüzler bulunmaktadır. Arapça sözcükleri Türkçenin yapısına uydurmak üzere bu ünsüz çiftleri arasında bir ünlü türediği görülmektedir. Bu tür türemeler Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “+cIk” küçültme ve “+rAk” karşılaştırma ekinde önce ünlü türemeleri görülmektedir.

Birkaç Türkçe sözcükte nedensiz olarak iç ses türemelerine tanık olmaktayız. Ünsüz çiftleri arasında görülen bu tür türemeler, söyleyiş kolaylığı

sağlamak üzere ortaya çıkmış olabilir. Sınırlı sayıda görülen bu tür türemeler bir ağız özelliğini de yansıtmaktadır.

Orhun Türkçesi hariç Türk dilinin bütün tarihî dönemlerinde Türkçe sözcüklerde uzun ünlülerin kısalması neticesinde ve vurgu etkisi ile bazı sözcüklerle birlikte sayı isimlerinde ikizleşmeler meydana gelmiştir. Sözcüklerde görülen ikizleşmelerin sebebini ses düşmeleri ve değişmelerinde aramak gerekir. Arapça sözcüklerde görülen ünsüz ikizleşmeleri ise, Arapça kelimelerin sonunda bulunan ikiz ünsüzlerin Türkçeye geçerken tekleşmesine ve kelimenin ünlü ile başlayan bir ek alması ile ünsüzün tekrar ikizleşmesi durumuna bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Son seste görülen ses türemeleri genellikle ağızlarda görülür, yazı diline pek yansımaz. Ancak yabancı dillerden dilimize geçen sözcüklerin sonundaki türemeler yazı dilinde gösterilmektedir. Tarihî metinlerde Türkçe sözcüklerde görülen söz sonundaki türemeler birkaç kelime ile sınırlı olup ağız özelliği göstermektedir.

Türk dilinde Orhun Yazıtlarından itibaren ses türemeleri görülmektedir. Ancak Eski Türkçenin alt dallarını oluşturan Orhun Türkçesi ve Uygur Türkçesi dönemlerinde ses türemelerine daha az rastlanılmaktadır. İslamiyet'in etkisi, ticaret ve göçler ile Arapça ve Farsçanın etkisinin yoğun hissedildiği dönemlerde bu sözcüklerin Türkçenin ses sistemine uydurulması ile ses türemeleri daha çok karşımıza çıkar. Ses türemelerinin temel nedenleri uzun ünlülerin süreç içerisinde kısalması, vurgulu telaffuzlar, sözcüklerin söylenişinde dil, dudak senkronizminin bozulmasıdır. Tarihî metinlerde ön sesteki ve son sesteki türemeler az iken iç sesteki türemeler daha fazladır. Tarihî metinlerde ses türemeleri isim ve fiil tabanında görüldüğü gibi edatlarda ve bazı eklerde de görülmektedir. Eklerde ve edatlarda en sık görülen n son ses türemeleri, pekiştirme işlevli olup anlam değişikliği yaratmazlar. Türemeler daha çok yabancı kelimelerde Türkçenin ses sistemini geliştirmek üzere gerçekleşir ve bunu sağlamak için de sesletimi daha kolay olan “ı, i, u, ü” ünlüleri; yarı ünlü sayılan ve kayıcı ünsüz niteliklerine sahip olan “y” yanında sürtünme ile teşekkül eden “h” sesi daha çok kullanılmıştır.

Tartışma

Geçmiş dönemlerde kaleme alınan eserler, yazıldıkları dönemin sosyal, siyasî, ticarî, dinî vb. kültür unsurları hakkında bilgi verdikleri gibi o dönemde kullanılan dil hakkında da bize bilgi verir. Türk dili alanı için bir malzeme niteliği taşıyan edebî, tarihî, dinî metinler bu bakımdan büyük önem taşır.

Gramer çalışmaları, genel olarak bir dönem ya da bir eser üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu değerli çalışmalardaki verilerin belli bir konuda, tarihsel süreç bağlamında ele alınması, işlenmesi yüzyıllar boyunca gelişen Türk dilinin bütünlüğünü ve yapısını gözler önüne sermesi için gereklidir. Köklü bir geçmişe sahip olan Türk dilinin en önemli özelliklerinden biri de ses yapısının sağlam bir karakter taşımasıdır. Dildeki değişimler neticesinde bazı kelimelerde zaman zaman ses hadiseleri meydana gelir. Genel olarak ses hadiseleri; ses düşmesi, ses türemesi, ses değişimi şeklinde ortaya çıkar. Bu çalışmada 8-17. yüzyıllar arasındaki yazılı metinler aracılığıyla gerek dilin kendi bünyesindeki gerekse diğer dillerin etkisi ile sıkça karşılaşılan ses türemeleri konu edilmiştir. Ses türemelerinin nedenlerine ilişkin araştırmacılar farklı görüşler ileri sürülmüştür, bu görüşlere makalemizde yer verilmiştir. Tarihî metinlerden derlenen ses türemesi örnekleri, konularına göre sınıflandırılarak bulgular sonuç kısmında verilmiştir.

KISALTMALAR

a.	Genel Kısaltmalar
<u>Kısaltmalar:</u>	<u>Açıklamalar</u>
Ar.	: Arapça
AT	: Ana Türkçe
B	: Batı Yüzü
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
Ç	: Çince
Çağ. T	: Çağatay Türkçesi
D	: Doğu Yüzü
ET	: Eski Türkçe
ETT	: Eski Türkiye Türkçesi
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
G	: Güney Yüzü
İt.	: İtalyanca
Krh. T	: Karahanlı Türkçesi
KT	: Kül Tigin Yazıtı
Pa.	: Partça
S. Uyg.	: Sarı Uygurca
Skr.	: Sanskritçe
TT	: Türkiye Türkçesi

Uyg. : Uygurca
vb. : ve benzeri
Yu. : Yunanca

b. Taranan Eserlerin Kısaltmaları

Kısaltmalar

Açıklamalar

AMT	: Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat
Tercümesi	
AY	: Altun Yaruk (Yedinci Kitap)
BD	: Bâbü'r Divanı
BH	: Bahrû'l-Hakayık
CC	: Codex Cumanicus
ÇGT	: Çağatayca Gülistan Tercümesi
DK	: Dede Korkut
DLT	: Divanü Lügati't- Türk Tercümesi I – III
DM	: Ed-Düretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-
Türkiyye	
DN	: Danişmend-name
DY	: Destan-ı Yusuf
GN	: Gazavat-name
GS	: Garâbü's-Sıgar
GT	: Gülistan Tercümesi
H	: Huastuanift
HŞ	: Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil
Hususiyetleri	
HTSAKT	: Harezmi Türkçesi Satır Arası Kuran
Tercümesi I	
IB	: İrk Bitig
İKKP	: İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalı
İKPÖ	: İyi ve Kötü Prens Öyküsü,
İM	: İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selâtin
İN	: İskender-nâme
KB	: Kutadgu Bilig I
KE	: Kısasü'l-Enbiyâ I
Kİ	: Kitab al-İdrak Li Lisani'l-Atrak
LD	: Lutfi Divanı
LN	: Letayif-name
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb

MG	: Münyetü'l-Guzat
MK	: Mahbubü'l-Kulûb
MN	: Mecâlisü'n-Nefâyis
NF	: Nehcü'l-Feradis I – II
NSÇT	: Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar
OA	: Orhun Abideleri
PN	: Pend-nâme – Güvahi
SD	: Sekkâkî Divanı
SN	: Evliya Çelebi Seyahat-nâmesi
ŞHD	: Şiban Han Divanı
ŞT	: Şecere-i Terâkime
Ter.	: Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açından
Değerlendirilmesi	
TEH	: Tarih-i Enbiya ve Hükema
TN	: Tazarru'nâme
TMN	: Terceme-i Meâricü'n-Nübüvve
TZ	: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye
Üzerine Bir Dil İncelemesi	
YED	: Yunus Emre Divanı

KAYNAKLAR

- ABİK, A. D. (1993), *Tarih-i Enbiya ve Hükema (Ali Şir Nevayi'nin Risaleleri : Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat Metin – Gramatikal İndeks – Sözlük)*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALİBEKİROĞLU, S. (2013), *Türkçede Ön Seste Y.*, Turkish Studies, (S. 8/1), 685-710.
- AL-TURK, G. (2006), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ARAT, R. R. (2003), *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, (8. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2007), *Kutadgu Bilig I (Metin)*, (5. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. (2013), *Tarihî Türk Lehçeleri - Çağatay Türkçesi*. (1. Baskı), Ankara: Kesit Yayınları, 86, 97-98.
- ARGUNŞAH, M., Güner, G. (2015), *Codex Cumanicus*, (1. Baskı), İstanbul: Kesit Yayınları, 61, 70.
- ARGUNŞAH, M., Sağol Yüksekaya, G. (2014), *Tarihî Türk Lehçeleri / Karahanlıca – Harezmi – Kıpçakça Dersleri*. (3. Baskı), İstanbul: Kesit Yayınları, 57, 186, 187, 320, 323.
- ASLAN, N. (2010), *İskender-nâme (1-1102 Beyit)*, (Dil İncelemesi, Metin, Gramatikal Dizin), Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum,
- ATA, A. (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ I (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997), *Kıyasü'l-Enbiya II (Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1998), *Nehcü'l-Feradis III (Dizin – Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1985), *Divanü Lügati't- Türk Tercümesi I – III*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYNACI, M. (2007), *Türkiye Türkçesinde Ses Etkileşimleri*, Yüksek Lisans Tezi Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- BANGUOĞLU, T. (2011), *Türkçenin Grameri*. (9. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 65, 66, 73.

- BERBERCAN, M. T. (2011), *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer, Metin, Dizin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1931), *Kitab al-İdrak Li Lisani'l-Atrak*, (1. Baskı), İstanbul: Evkaf Matbaası.
- CAFEROĞLU, A. (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, E. (2012), *Altun Yaruk (Yedinci Kitap)*, (1. Baskı), Adana: Karahan Kitabevi.
- DAĞLI, Y., Dankoff, R., Kahraman, S. A. (2006-2008), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DEMİR N., Yılmaz E. (2014), *Türk Dili El Kitabı*. (7. Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.
- DEMİR, N. (2004), *Danışmend-name*, (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2013), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (30. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DUMAN, M. (1993), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ECKMANN, J. (1955), *Türkçe'de D, T ve N Seslerinin Türemesi*. TDAY-Belleten, (19 XX.), 11-22.
- ECKMANN, J. (1995), *Nehcü'l-Feradis I – II (Metin, Tıpkıbasım)*, (1. Baskı), (Yayınlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (2003), *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç), (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 41-42.
- EFENDİOĞLU, S., İşcan, A.(2010), “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (S. 43), 121-143.
- EKER, S. (2013), *Çağdaş Türk Dili*. (8. Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları, 26, 232.
- EMİNOĞLU, E. (2008), *Destan-ı Yusuf*. (1. Baskı), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 104, 118-119.
- ERASLAN, K. (1999), *Sekkâkî Divanı*, (1. Baskı), Ankara: Türk dil Kurumu Yayınları.

- ERASLAN, K. (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, K. (2015), *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar)*, (2. Baskı- Birleştirilmiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, K., Sertkaya, O. F., Yüce, N. (1979), *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ERATALAY, S. Ö. (2014), *Terceme-i Meâricü'n-Nübüvve (Metin, Sözlük)*, Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- ERCİLASUN, A. B. (2009), *Türk Dili Tarihi – Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*. (7. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 273.
- ERENOĞLU, D. (1997), *Pend-nâme – Güvahi (Dil İncelemesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- ERGİN, M. (2013), *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayım, 51, 66, 67, 145.
- ERGİN, M. (2013). *Orhun Abideleri*, (47. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, M. (2016), *Dede Korkut Kitabı I – II*. (Birleştirilmiş Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAİN, A. v. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 39.
- GENCAN, T. N. (2001), *Dil Bilgisi*. (1. Baskı), Ankara: Ayraç Yayınevi, 58, 63.
- GÖMEÇ, S. (1996), “Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27/28, Ankara, 71-85.
- HACIEMİNOĞLU, M. N. (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 36.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*. (3. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 8, 10.
- HAMILTON J. R. (2015), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (3. Baskı), (Türkçe Çeviri: Vedat Köken) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalı*, (Çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2011), *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KANAR, M. (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. (1. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.

- KARAAĞAÇ, G. (1997), *Lutfi Divanı (Giriş, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2015), *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 94, 96.
- KARACA, V. İ. (2012), Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, (S. 7/4), 2059-2090.
- KARAHAN, L. (2012), *Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi ile Ortaya Çıkan Varyantlaşma*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 219-236.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1989), *Gülistan Tercümesi*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 13, 20- 21.
- KARASOY, Y. (1998), *Şiban Han Divanı (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Z. (1993), *Mahbubü'l-Kulûb (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARGI ÖLMEZ, Z. (1996), *Şecere-i Terâkime*, (1. Baskı), Ankara: Simurg Yayıncılık.
- KOÇ, A. (2010), “Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (S. 28), 47-67.
- KORKMAZ, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 84- 85, 119.
- KÖSE ÇİFTÇİ, S. (1997), *Bahrü'l-Hakayık (Transkripsiyon, Dil Özellikleri, Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- KUT, G. (2003), *Garâibü's-Sıgar (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZBAY, B. (2014), *Huastuanıft*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2002), *Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları*. Türk Dili, (S. 612), 1033-1042.
- ÖZÇELİK, S. (2004), *Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler*. Türk Dili, (S. 634), 550-563.

- ÖZÇELİK, S. (2005), *Dede Korkut (Araştırmalar, Notlar, Dizin, Metin)*, (1. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZEK, F. (2013), “Tarihî Türk Lehçelerinde Uzun Ünlülere Bağlı Olarak Oluşmuş Ses Olayları”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (C.6, S.4), 649-666.
- ÖZKAN, M. (2017), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Esk Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZKAN, M. (2013)., *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZTÜRK, J. (2017), “Türk Dilinde Daha Çok Çaba İsteyen Değişimler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (S. 6/4), 2182-2208.
- SAĞOL, G. (1993), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi I (Giriş, Metin)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- SARIKAYA, B. (2010), *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş- Metin- Sözlük)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- SEVİNÇLİ, V. (2007), *Letayif-name (İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım)*, (1. Baskı), İstanbul: Töre Yayın Grubu, 46, 79.
- SEVİNÇLİ, V. (2017), “Y Ünsüzü ve İşlevleri”. *YYÜSBE Dergisi*, (Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı), 185-191.
- ŞAHİN, H. (1989), *Gazavat-name (Dil Özellikleri, Metin, Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- TATCI, M. (2005), *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- TEKİN, T. (1975), *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 216, 228, 232-233.
- TEKİN, T. (1994), *Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi*. Türk Dilleri Araştırmaları, (S. 4), 51-66.
- TEKİN, T. (2005), *Türkçede Kaynaştırma Sesleri, Makaleler 3 – Çağdaş Türk Dilleri*. (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayıncılık, s.545- 551.
- TEKİN, T. (2013), *İrk Bitig*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*. (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 64, 76.
- TERES, E. (2013), *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Sürat Üniversite yayınları, 58.

- TİMURTAŞ, F. K. (2005)., Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- TOPARLI R., Vural, H., Karaatlı R. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R. (1992), *İrşadi'l-Mülük Ve's-Selâtîn*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R. (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, (1. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, A. M. (2001), *Tazarru'nâme*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- UĞURLU, M. (1984), *Münyetü'l-Guzat (Metin, İndeks)*, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÜNLÜ, S. (2012), *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Suat Ünlü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Suat Ünlü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Suat Ünlü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- YÜCE, N. (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*, (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, B. (1995), *Bâbü'r Divanı*, (1. Baskı), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.